

החולה הזקן — בעיות סיעוד ממבט הלכתי

הקדמה

נתבקשתי לדון בבעיות הסיעוד של החולה הזקן ממבט ההלכה. אמנם אפשר להתייחס בדיון נפרד לזקן הבריא, לזקן החולה ולזקן המאושפז, אך במסגרת הרצאה זו אתייחס בעיקר לזקן המאושפז. הכוונה לדון בכמה בעיות, בעיקר מבחינתו של החולה המאושפז, בעיות שאולי אין מספיק מודעות בינינו על קיומן. מתעוררות שאלות הן בדאורייתא והן בדרכנן, אך אין כל כוונה כאן לפסוק הלכה, וברור שבכל מקרה ומקרה חייבים לפנות למורה הוראה.

חובתנו כרופאים, כאחיות וככל מי שמטפל בצרכי החולה לדעת שכמו שאנו מצויים לעזור לו ככל שאפשר בכל מה שקשור במחלתו הגופנית, כך עלינו לדאוג גם לצרכי נפשו ונשמתו. יתר על כן, מובא בגמרא¹: "מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לר' חנינא בן דוסא. אמר להם, הראו לי את חורו. הראוהו את חורו. נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו ומת אותו ערוד וכו'". אמר להם ראו בני: אין ערוד ממית אלא החטא ממית", עכ"ל הגמרא. מאידך מובא במדרש²: "פתח ר' יהודה ואמר, רפאות תהי לשריך ושיקוי לעצמותיך. התורה היא רפואה לגוף ולעצמות בעולם הזה ובעולם הבא, דאמר ר' נהוראי אמר ר' נחמיה בקריאת שמע רמ"ח תיבות כמנין איבריו של אדם, והקורא קריאת שמע כתיקונו, כל אבר ואבר נוטל תיבה אחת ומתרפא בו, ודא: רפאות תהי לשריך וכו'". רואים אנו מדברי חז"ל שלא דלקת הריאות היא הממיתה, ולא האנטיביוטיקה היא שמרפאה, אלא הרבה שלוחים למקום, וכמה זקוק אדם לתורה ולמצוות דוקא בעת מחלתו כדי להכריע את עצמו (ואת כל העולם כולו) לכף זכות³. כ"ש כשמדובר באדם שומר תורה ומצוות שפתאום מוצא את עצמו בבית החולים, מנותק מהחיים הרגילים, פנים אל פנים מול שאלות ובעיות יומיומיות שאולי אפילו לא חלם עליהם עד כה, ואין ספק שלפתרון בעיות מיוחדות אלו, יש השפעה על הפרוגנוזה של החולה.

ננסה בע"ה לדון בחלק מבעיות אלו, ללא כוונה לפסוק הלכה, אלא אך ורק לעורר תשומת הלב לקיומם.

1. כרכות לג ע"א.

2. מדרש הנעלם, הובא במשנה ברורה סי' ס"א ס"ק ו.

3. וראה ברמב"ם, הל' תשובה פ"ב הל' א ר"ד [ראה גם מה שכתב הגרא"י וולדינברג שליט"א, אסיא ל"ה (תשרי תשמ"ג), עמ' 34 סעיף ה', לעיל עמ' 54. ומה שהביא שם בשם המאירי במגן אבות. — העורך].

א. תפילין.

עיקר הבעיה היא בחולה המשותק ביד ימינו. אמנם הוא חייב בתפילין, אך קיימת מחלוקת בשאלה מה נקרא "יד כהה" בחולה כזה. המ"ב⁴ כותב בשם הדגול מרכבה שעליו להניחו ביד ימינו שהיא כעת היד הכהה שלו. אולם האמרי יושר כותב⁵ שיניח בשמאלו הן במכה שסופה להתרפא והן במכה שאין סופה להתרפא. וכתב לי הגרש"ז אויערבך שליט"א שאם היד הימנית חלתה ונחלשה וצריך לעשות כל מלאכתו בשמאל, אם דעת הרופאים שתבריא, ממשיך להניח על ידו השמאלית, אך אם לדעתם היא חשוכת מרפא, הרי היא כיד כהה ומניח תפילין בימין.

סיוע ע"י אשה — במקום שאין איש אחר שיקשור לו את התפילין, יכולה אשה לקשור לו⁶. אולם קיימת מחלוקת הפוסקים לגבי ברכה, המהר"ם שיק פוסק שיברך, ולעומת זאת היד לוי כותב שלא יברך.

ב. תפילה.

פרקדן — לכתחילה אין להתפלל כשהוא שוכב פרקדן⁷, אבל כדיעבד יצא⁸. ואמר לי הגרש"ז אויערבך שליט"א שכמו שמותר להתפלל כשהוא שוכב פרקדן אם אמנם נוטה הוא קצת על הצד, כך מסתבר שיהיה מותר לו להתפלל כשהוא במצב של קצת ישיבה, דהיינו כשראשו מורם קצת על כריות, כך שכתפיו מורמות קצת מהמיטה, או כשראש המטה עצמה מורם קצת, כך שהוא אינו שוכב ממש⁹.

עביט — נפסק להלכה¹⁰ שסיר ובקבוק (לשתן), אם הם של זכוכית או של חרס מצופה מותר להתפלל וללמוד כנגדם אם הם רחוצים יפה. ובסירים ובקבוקים שלנו שהם מפלסטיק דינם כדין כלי זכוכית¹¹. אמנם אם אינם רחוצים יפה ויש בהם צואה או שתן, אז אסור כל דבר שבקדושה¹² עד שירחיק מהם, לפניו כמלא עיניו, ולאחריו ארבע אמות, והוא ממקום שכלה הריח¹³. והדבר הוא מכשול גדול בחדרי חוליים, ומאד מאד צריכים להיזהר ולהזהיר מזה. ואמנם כותב המ"ב¹⁴ שמיטה גבוהה

4. סי' כז ס"ק כב.

5. ח"ב סי' יד.

6. שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' טו; דעת תורה סי' כז סע' ז.

7. או"ח סי' סג סע' א.

8. ביה"ל שם.

9. עיין היטב בנדה יד ע"א.

10. או"ח סי' פז סע' א, ולמשמעות "מצופה" ראה משנה ברורה שם ס"ק ה'.

11. שמירת שבת כהלכתה פכ"ב הערה קיג.

12. עיין במ"ב סי' עז ס"ק ב.

13. או"ח סי' עט סע' א.

14. סי' פט ס"ק ט.

עשרה טפחים ומחיצותיה מגיעות לארץ מכל הצדדים, מקרי המיטה מחיצה ומותר לקרות לפני המיטה כשהצואה או הסיר עומד אחורי המיטה (ובלבד שלא יראה את הסיר ולא יגיע לו ריח רע) — אין זה כולל המיטות שלנו מכיון שאין כרגליהן רוחב ארבעה טפחים וכן אין להן מחיצות המגיעות לארץ, וממילא צריך הרחקה כנ"ל. קטטר — חולה עם קטטר מותר בכל דבר שבקדושה¹⁵. ואמנם כותב הגרי"א וולדינברג שליט"א שמידת חסידות הוא לכסות את הקטטר, אך לדעתו של הגרש"ז אויערבך שליט"א אין צורך בכך כי אין עליהם דין של סיר או בקבוק כנ"ל, מכיון שהם לשימוש חד-פעמי ואין מהם ריח רע.

ולגבי ברכת אשר יצר לחולה כזה — יברך רק פעם אחת בבוקר בכרכת השחר ויכוין להוציא כל היום¹⁶. ואם הקטטר אינו קשור לשקית אלא סגור עם פקק והוא פותח את הפקק כל כמה שעות כדי לרוקן את שלפוחית השתן, אז פשוט שיברך אחרי כל פעולה כזו.

גם כשנותן שתן לצורך בדיקה, חייב לברך ברכת אשר יצר¹⁷.

ג. ברכות.

המאכיל חולה שאינו רוצה ליטול ידיו (ראה באו"ח סי' קסג סע' ב שהאוכל צריך נטילת ידים ולא המאכיל) או לברך. פוסק מרן¹⁸ ומור"ם¹⁹ שאסור להאכיל למי שלא נטל ידיו משום לפני עוור, אך יש מקילין אם נותן לעני בתורת צדקה²⁰. וכתב לי מו"ר הגרי"י נויבירט שליט"א שלדעת הב"ח ומשום מצות צדקה לא יבטל לעזור לחולה כזה, וטוב להרגילו לברך, ומן השמים יסייעו עכ"ד. ונ"ל שעל אחת כמה וכמה שמדובר במצות חסד שגדולה יותר גמילות חסד מצדקה²¹. וכתב לי הגרש"ז אויערבך שליט"א דבכה"ג שיש חשש גדול שעל ידי זה שימנע מלכבד לו דברי מאכל או ע"י זה שיבקש ממנו לברך יגרום לו בכל שנאה לשומרי תורה, מוטב לכבדו ולא לבקשו שיברך, כי ע"י זה הוא מונע אותו ממכשול יותר גדול, עכ"ד. ועיין בנשמת אברהם, סי' קסג ס"ק ב באריכות.

זונדה — חולה שמאכילים אותו באמצעות צינור הנכנס דרך הגרון או דרך קיר הבטן לתוך הקיבה, אינו מברך תחילה וסוף, כי בלא הנאת גרון אין זאת נחשבת

15. שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' א.

16. לקט הקמח החדש ס"ק ב, וכן אמר לי הגרש"ז אויערבך שליט"א.

17. שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' לח אות ג.

18. או"ח סי' קסט סע' ב.

19. או"ח סי' קסב סע' ב.

20. רמ"א סי' קסט סע' ב וכן בב"ח.

21. סוכה מט ע"ב.

אכילה. וכותב השו"ת מחזה אברהם²² וכן הציץ אליעזר²³ שמה טוב שישמע ברכת המזון מאחר המחוייב בכרכת המזון ויוציאו ידי חובה, ולא פעם יחיה ע"כ חולה המדקדק ומחזר אחר מצוות לקיימן ומצטער כשאין בידו לקיימן.

תרופות — השותה מים כדי לבלוע כדור אינו מברך על המים, אבל אם שותה שאר משקים אף שאין שותם כעת כי אם כדי לבלוע הכדור — מברך תחילה וסוף²⁴. וכמה חשוב לזכור הלכה פסוקה בשו"ע²⁵ שלפני כל פעולה של רפואה²⁶ (כמו בליעת תרופה) צריך הוא לומר: יהי רצון מלפניך ה' אלקי שיהא עסק זה לי לרפואה כי רופא חנם אתה. ואח"כ יאמר ברוך רופא חולים²⁷. ולא יחשוב שיהיה איזה דבר לו לרפואה, אלא ע"י הבורא ית"ש, ולכן ע"י תפילה זו ישים בטחונו בו ויבקש ממנו שתהיה לו לרפואה²⁸. וגם יהיה לבו לשמים וידע שאמיתת הרפואה ממנו וידרשנו ולא יכוון שהכל תלוי בסם פלוני ובאיש הרופא, וכמ"ש גם בחליו לא דרש את ד' כי ברופאים²⁹.

ד. שבת.

פצעי לחץ — חולה המרותק למיטתו לזמן ממושך ויש צורך למרוח מדי יום ביזומו חומר על חלקים מגופו כדי למנוע פצעי לחץ, ישתדל למרוח לו, בין או בחומר סינטטי לא ספוגי, נוזל ולא משחה. ואם מוכרח או רצוי דוקא להשתמש במשחה, ישתדל שימרחו לו לפני כניסת השבת ואחרי יציאתה, ולא יחללו את השבת במריחת המשחה (דכל שאפשר לעשות מבעוד יום, מחוייב לעשותו, ולא יסמוך על מה שבדיעבד ימצא במצב של פקוח נפש³⁰). לא עשה כן או שצריך לעשות כן גם במשך השבת, מותר למרוח לו משחה אף בשבת כדין חולה שיש סכנה³¹. ועיין בנשמת אברהם סי' שכח ס"ק סא לגבי שימוש במשחה בשבת.

22. או"ח סי' קכט.

23. חי"ג סי' לה.

24. או"ח סי' רד סע' ז ומ"ב ס"ק מב.

25. או"ח סי' רל סע' ד.

26. מ"ב שם ס"ק ו.

27. וראה שם במ"ב ס"ק"ז ושעה"צ ס"ק"ט אם צריך לומר בשם ומלכות. וכן עיין שם באשל אברהם (בוטשאטש).

28. מ"ב ס"ק י.

29. יד אברהם יו"ד סי' שלו.

30. עיין באו"ח סי' שמד מ"ב סוס"ק יא, שעה"צ ס"ק"ט וביה"ל ד"ה מצומצמת.

31. שמירת שבת כהלכתה פ"מ סע' ה.

רחיצה — חולה המצטער, וכל שכן אם הוא חולה שאין בו סכנה, מותר לרחוץ אותו במים חמים³², אך יזהר שלא יבוא לידי סחיטת שערות³³ ולא ישתמשו בכד או מטלית משום איסור סחיטה³⁴, אלא ישתמש בחומר סינטי שאינו ספיג כגון ניילון³⁵.

פעמון חשמלי — חולה אף שאין בו סכנה המרותק למיטתו, ונצרך לנקביו, ישתדל למצוא מי שיכול לקרוא לעזרה, או יבקש משכנו בחדר, אם נכרי הוא, שהוא יצלצל בפעמון החשמלי. ואם אין זה אפשרי והוא נצרך מאד, יצלצל כל אחר יד, דהיינו שילחץ על כפתור הפעמון במרפקו וכדומה, והתירו לו דבר זה, הגם שנדלקה נורה, משום גודל כבוד הבריות דהתירו בכה"ג איסור דרבנן. סי' שיב סע' א ברמ"א ובמ"ב סק"ח³⁶.

פיזיותרפיה — חולה שאין בו סכנה (כגון חולה משותק — וראה בקצות השולחן³⁷ שכותב שסכנת אבר איננה דוקא סכנה של איבוד האבר לגמרי, אלא אפילו הסכנה שהאבר ישאר חלש כל ימי חייו ולא יהיה ראוי למלאכתו כדרך העולם, כגון שיהיה צולע על ירכו או שהיד לא תפעל כראוי, גם זה בכלל סכנת אבר) מותר לעשות פיזיותרפיה בשבת³⁸, וכן מי שצריך לעשות תרגילי נשימה וחייב לעשותם יום יום, מותר לעשותם גם בשבת³⁹.

חוקן — מותר לעשות חוקן המכיל תרופות לחולה שאין בו סכנה לפי הצורך. וכן חולה הסובל מעצירות קשה ועקב זה נחלה כל גופו, מותר לו לעשות חוקן במי מלח או מי סבון⁴⁰, ומכיון שאי אפשר ע"י שינוי, מותר בכל אופן⁴¹. אמנם לא יעשה זאת כהכנה לצילום או ניתוח המיועד ליום ראשון⁴². אבל אם החולה מועמד לניתוח דחוף, אך צריכים להכינו לפני כן, אז מותר לבצע את כל ההכנות הדרושות על אף שהחולה יהיה מוכן לניתוח רק במוצאי שבת⁴³.

מעלית — שמופעלת ע"י גוי אסור להשתמש בה כדי להגיע לתפילה או לשיעור, כי אמירה לנכרי באיסורי תורה אסורה אפילו במקום מצוה⁴⁴.

32. או"ח סי' שכו במ"ב ס"ק יח. ועיין גם בביה"ל ד"ה אחד ובהגהות רעק"א סי' שז סע' ה.

33. מ"ב ס"ק כא ועיין גם במ"ב סי' שכ סוס"ק נה.

34. שמירת שבת כהלכתה פל"ה סע' יא.

35. שם פל"ג סע' י.

36. שם פ"מ סע' יט ועיין שם עוד טעמים להיתר.

37. סי' קלח בבדה"ש סוס"ק יח.

38. שו"ת מלמד להועיל או"ח סי' נג; יסודי ישורון ח"ד עמ' רצו.

39. שו"ת ציץ אליעזר ח"י"ב סי' מה.

40. שמירת שבת כהלכתה פל"ג סע' יב.

41. קצות השולחן סי' קלח בבדה"ש ס"ק יד.

42. שמירת שבת כהלכתה פ"מ סע' לח.

43. שם.

44. או"ח סי' שלא סע' ו.

ה. פסח.

מצה בליל הסדר – חולה או זקן מופלג שקשה לו לאכול את המצה בצורתה, יכול לפררה דק דק (כלי לשים אותה במים) ולאכלה כך בליל הסדר⁴⁵. אם אי אפשר לו לבלוע יבש, יאכל את המצה בעזרת לגימת מים⁴⁶. אם גם זה אי אפשר לו, מותר לשרותה במים⁴⁷. ואין לשרותה ברותחין, ואפילו בכלי שני (שאינו מבשל) יש להחמיר כל זמן שהיד סולדת בו⁴⁸. אם אינו יכול לאכלה גם בצורה זו, מותר לו להטביל את המצה במשקה אחר⁴⁹, אולם לא ישרה אותה מעת לעת כי כבוש כמבושל⁵⁰. אם אינו יכול לאכול כזית מצה תוך כדי אכילת פרס, יאכל כמה שיכול, אבל לא יכרך על אכילת מצה⁵¹.

ו. שופר.

עיין לעיל [סוף פרק ד'] לגבי שימוש במעלית בשבת, ולפי הט"ז⁵² וכן לפי החזו"א⁵³ ה"ה ביו"ט שאמירה לנכרי באיסורי תורה אסורה ביו"ט כמו בשבת ואפילו במקום מצוה⁵⁴. אמנם לפי רוב הפוסקים (וכן משמע מהשו"ע עצמו) שאיסור הדלקת אש ביו"ט הוא מדרבנן. הלא אמירה לנכרי באיסורי דרבנן מותרת עבור חולה או לשם מצוה⁵⁵.

גם קיימת מחלוקת אם אשה חולה או זקנה שאינה יכולה לשמוע את ד' קיעות זקוקה להתרת נדרים או לא. י"א שתצטרך להתיר נדר⁵⁶, וי"א שאינה צריכה כיון שדעתה לחזור למנהגה כשתבריא⁵⁷. ואפשר שאפילו לדעת המחמירים יש להקל במקום הדחק אם אינה מוצאת מי שיתיר לה נדרה⁵⁸. לה יהיה אסור לכל הדעות

45. ברכי יוסף אר"ח סי' תס"א ס"ק א; ביה"ל שם ד"ה יוצא.

46. שו"ת בנין ציון סי' כט.

47. מ"ב סי' תס"א ס"ק יח.

48. מג"א סי' תס"א ס"ק ח ומ"ב ס"ק כ. וראה מה שכתבנו בנשמת אברהם סי' תסא ס"ק א.

49. מג"א שם ס"ק ז; מ"ב שם ס"ק יח.

50. מ"ב שם ס"ק יז. וע"ע במגן האלף ס"ק כ ובשעה"צ ס"ק כח.

51. ביה"ל שם ד"ה יוצא; סי' תע"ה סע' א ומ"ב ס"ק ט.

52. סי' תקב ס"ק א.

53. שהאיסור בהפעלת חשמל הוא משום בונה [וראה "ספר אסיא" ד' עמ' 130 הערות 4, 5. מה

שהוכח בשם הגרש"ז אויערבך שליט"א – העורך].

54. סי' שלא סע' ו ועיין גם במ"ב סי' תקיז ס"ק ט.

55. סי' שז סע' ג ועיין במ"ב סי' תרנה ס"ק ג.

56. בן איש חי שנה א' פ' נצבים סע' יז ע"פ הש"ך יו"ד סי' ריד ס"ק ב.

57. מג"א סי' תקפא ס"ק יב; דגול מרכבה יו"ד שם.

58. שהע"צ סי' תקפא ס"ק לג; שו"ת יביע אומר ח"ב סי' ל אות ו.

להשתמש במעלית המופעלת ע"י גוי למטרה זו, כי אפשר להתיר לה נדרה, ואז מעיקר הדין פטורה היא מלשמוע קול שופר⁵⁹. ועיין גם בחיי אדם⁶⁰ שבמקום צער או חולי לא קיבלו הנשים על עצמן לשמוע קול שופר.

ז. יום הכיפורים.

הצריך לאכול — הדבר הקובע לגבי שיעור האוכל לענין איסור אכילה ביוה"כ הוא כמותו ולא איכותו, כי עיין במס' יומא⁶¹ דבשר שמן שיעורו ככותבת, ולולבי גפנים שיעורן זהה — ככותבת. לכן חולה מסוכן הצריך לאכול ביום הכפורים, כדאי שהוא יקבל אוכל עשיר בקלוריות, — ואז יתכן שעל זה יוכל להסתפק בפחות משיעור, או שיצטרך לאכול פחות פעמים ביום⁶².

תרופות — מותר אפילו לחולה שאין בו סכנה לבלוע כדורים לפי הצורך כטעמם מר⁶³, וכדי לצאת כל הדעות וצוי לעטוף את הכדור בנייר דק ולבלועו כשהוא עטוף⁶⁴. אולם אסור לו לשתות מים כדי להקל על הבליעה אלא אם כן הוא חולה שיש בו סכנה ואינו יכול לבלועם ללא מים⁶⁵. ואם אפשר לו לקבל את התרופה בצורת פתילה — עדיף.

ח. פורים.

פשוט שגם מי ששוכב בבית החולים צריך לדאוג למנות שליח שיקיים עבורו גם מצות מתנות לאביונים וגם מצות משלוח מנות. ויכול להחליף האוכל עם חברו בחדר כדי לקיים משלוח מנות איש לרעהו⁶⁶.

סיום

ולבסוף, כתוב: ואברהם זקן בא כימים וד' ברך את אברהם בכל⁶⁷. תפלתנו להשי"ת שלעת זקנה גם אנו נזכה לברכה זו "בכל"; בבינה — שתהיה לנו צלילות הדעת ללמוד תורתנו הקדושה וכפי שאמרו חז"ל "עד יום מותו", בכח — לקיים את מצוותיו יתברך בין אדם למקום ובין אדם לחברו, ובלשון — שנוכל להשתלט על עצמינו להיות נקיים כדי שנוכל להתפלל ולעסוק בתורה ללא עיכוב.

59. כתב לי הגרש"ז אויערבך שליט"א.

60. כלל קמא סע' ז.

61. פ ע"ב.

62. מו"ר הגרי"י נויבירט שליט"א.

63. שו"ת אגרות משה או"ח ח"ג סי' צא; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פכ"ב; שמירת שבת כהלכתה פל"ט סע' ח.

64. כתב לי הגרש"ז אויערבך שליט"א.

65. שו"ת אג"מ שם (הערה 63).

66. כמו שכתבתי בנשמת אברהם (או"ח) סוף סימן תרצ"ד.

67. בראשית כ"ד א.